

AKADEMİK İLETİŞİM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Academic Journal of Communication Studies

Sayı (Issue): 1 Yıl (Year): 2023

Modern Yaşamların Karanlık Yüzü: Modern Gözetim

Pervin ÇAKIR KORKMAZ¹

Geliş Tarihi (Received): 10.04.2023

Kabul Tarihi (Accepted): 17.07.2023

Öz: Gözetim, gözetleme ve dikizleme kavramları geçmiş dönemlerden günümüze değin varlığını sürdürmüştür. Ancak geçmişte kişilerin maruz kaldığı gözetimden farklı olarak günümüzdeki modern gözetim çok daha yoğun bir yapıya sahiptir. Nitekim, içinde bulunduğumuz teknolojik çağın bir getirisi olan dijitalleşme, bir yandan insanlar için pek çok fayda sağlarken bir yandan da onların özel yaşamına müdahale edilmesini kolaylaştırmaktadır. Gerek gücü elinde tutmak isteyen iktidarların bireyleri kontrol altında tutma ve denetleme amacıyla gözetlemesi, gerekse modern yaşamların vazgeçilmez bir parçası olan sosyal medya uygulamalarını kullanan insanların bilerek veya bilmeyerek başkalarını dikizlemesi ve çoğu zaman da kendilerine ait bilgileri ve fotoğrafları paylaşarak diğer kullanıcıların kendilerini izlemelerine rıza göstermeleri, bireyin mahrem alanları ile ilgili üzerinde durulması gereken bazı tartışmaları beraberinde getirmektedir. Çalışmanın amacı modern gözetimin kişinin hem özel yaşamında hem de sosyal ilişkilerinde ne denli etkileyici ve belirleyici olduğunu açıklamak ve dikizlemenin ne tür tehlikeler doğurabileceği konusunda farkındalık yaratmaktır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle modernizm ve postmodernizm kavramlarına yer verilerek gelişimleri açıklanmıştır. Ardından bir gözetim ve denetleme mekanizması olarak öne çıkan kavramlar ele alınmış ve gözetim olgusu modern toplum yaşantısı üzerinden değerlendirilerek dijital gözetimin neden olabileceği sorunlara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, postmodernizm, gözetim, dikizleme, modern gözetim

The Dark Side of Modern Lives: Modern Surveillance

Abstract: The concepts of surveillance, surveillance and peeping have existed from the past to the present. However, unlike the surveillance that people were subjected to in the past, modern surveillance today has a much more intense structure. As a matter of fact, digitalization, which is an outcome of the technological age we are in, provides many benefits for people on the one hand, and facilitates the intervention in their private lives on the other. Both the surveillance of individuals for the purpose of controlling and supervising them by the governments that want to hold power in their hands, and the fact that people who use social media applications, which are an indispensable part of modern lives, knowingly or unknowingly spy on others and often consent to other users watching them by sharing their own information and photos, bring along some discussions that need to be emphasized regarding the private spheres of the individual. The aim of this study is to explain how influential and determinative modern surveillance is in both the private life and social relations of individuals and to raise awareness about the dangers of peeping. In this context, the study first explains the concepts of modernism and postmodernism and explains their development. Then, the concepts that stand out as a surveillance and control mechanism are discussed, and the phenomenon of surveillance is evaluated through the life of modern society and the problems that digital surveillance may cause are mentioned.

Keywords: Modernism, postmodernism, surveillance, peeping, modern surveillance

İntihal-Plagiarizm/Etik-Ethic: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği, araştırma ve yayın etiğine uyulduğu teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and it has been confirmed that it is plagiarism-free and complies with research and publication ethics. <https://www.iletisimarastirmalari.com/>

Copyright © Published by AKADEMİK İLETİŞİM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ. This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

¹ Doktora öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, 0000-0002-8166-3126, pervincakir9225@gmail.com

1. GİRİŞ

17. yüzyıl itibarıyla modernite, Avrupa'nın siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel alanda yaşadığı köklü değişimleri ifade etmektedir (Aslan Yaşar, 2011: 10). Bauman ve Lyon (2018)'un ifadesine göre modernite tamamen dönüşüme ve değişime açıktır. Dolayısıyla Bauman ve Lyon'un günümüzün hangi tür bir modernite olduğunu sorgulamaları bu noktada önem taşır. İçinde bulunduğumuz modern çağ "geç modernite" olarak veya "postmodernite" olarak ifade edilebilir. Geç modern kuramcılar, içinde bulunduğumuz dönemi "modernitenin radikalleşmesi" şeklinde ifade etmektedir. Öte yandan geç modernite terimini geçmiş modern toplum biçimlerinden ayırabilmek adına "post-geleneksel toplum", "düşünsel modernite", "üst modernite" şeklinde birbirleri yerine kullanılabilen isimlendirmelerde bulunmuşlardır (Evre, 2011: 66). Postmodernizm, temelde modern sonrası dönem olarak ifade edilmektedir (Özseveç, 2017: 135). Bauman ise günümüz modernitesini "akışkan modernite" olarak ifade etmektedir. Bunun temel nedenlerini *Akışkan Modernite* isimli çalışmasında detaylıca aktarmıştır (2019: 26):

Akışkanlar çok kolay yer değiştirir. "Akarlar", "damlarlar", "dökülürler", "taşarlar", "fışkırırlar", "sızarlar", "boşalırlar", "püskürürler", "süzülürler"; katıların aksine, akışkanların hareketini durdurmak kolay değildir -bazı engellerin etrafından dolaşırlar, bazılarını içlerinde eritirler ve bazılarının da aşındırarak ya da sızarak, içlerinden geçerler. Katıların temasa geçen sıvılar hiçbir değişime uğramazken, sıvıların temas eden katılar, sonunda katı olarak kalsalar bile -bir değişime uğrarlar. Akışkanların bu olağanüstü hareketliliği, onları "hafiflik" kavramıyla eşanlamli hale getirmiştir. Özgül ağırlığı katılardan daha fazla olan pek çok sıvı vardır var olmasına fakat biz yine de sıvıları, katı olan her şeyden daha hafif olarak algılama eğilimindeyizdir. "Hafif" ya da "ağırlıksız" dendiğinde aklımıza hareketlilik ve değişkenlik gelir: Deneyimlerimizden iyi biliriz ki eşyamız ne kadar azsa, yani ne kadar "hafifsek" o kadar hızlı yolculuk ederiz.

Modernitenin bu denli akışkan olması, bireysel ve toplumsal yaşamın hızlıca değişebileceğini ve dönüşebileceğini ispatlamaktadır. Bauman'ın modernizmi "akışkan" olarak tanımlaması aslında postmodernizmin bir eleştirisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Akışkan maddeler şekillerini koruyamayacağından "belirsizlik" düzeyi artmaktadır. Bu durum da beraberinde "güvensizlik" duygusunu getirmektedir. Günümüzde kişilerin yaşamış olduğu "korku" duygusunun nedeni belirsizliktir. Hangi yöne doğru savrulacağını kestiremeyen bireyler korkuya kapılmakta ve sonuç olarak hayal kırıklığı yaşamaktadır. Söz konusu belirsizliğin, korkunun ve güvensizliğin yolu her yere dağılan akışkan moderniteye, yani postmodernizme çıkmaktadır (Kaya, 2019: 1453). Güvensizlik duygusuna kapılan insanlar güvenli bir bölgede yaşamalarını devam ettirebilmek için gözetime bağımlı hâle gelmişlerdir. Dolayısıyla görünür olmadıklarını düşünen bireyler güvende kalamayacaklarını düşünmekte ve sonuç olarak gözetlenmeyi arzu eder bir duruma gelmektedir (Kaya, 2019: 1455).

Gözetim kavramı insanlığın doğuşundan bugüne dek varlığını göstermektedir. Gücü elinde bulundurmak isteyenler, iktidarlar ve devletler kontrol altında tutma ve denetleme amacı ile toplumu gözetlemektedir. Modern toplum düzenine geçiş sonrasında gözetim dönüşüme uğramıştır. Teknolojik gelişmeler neticesinde insan hayatında kendine yer edinen dijitalleşme, dikizleme ve dikizlenme konusunda oldukça uygun bir zemine sahiptir. Gelişen teknolojiler sayesinde, herhangi bir dijital platformda kişilerin bıraktıkları izler kaydedilmekte ve depolanmaktadır. İnsanların kişisel verileri pek çok farklı amaca hizmet etmek için kullanılabilir. Gözetimin yoğun bir şekilde gerçekleştiği modern toplumlarda, kişilerin özel yaşam haklarını ihlâl eden yalnızca şirketler, iktidarlar veya devletler değildir. Birey, kendi gönül rızasına dayalı olarak da dikizlemeyi ve dikizlenmeyi arzu edebilmektedir. Nitekim Çakır ve Temir (2022: 212)'in de belirttiği üzere sosyal medya ortamları, modern toplumda görünür olmak için kendi kişisel bilgilerini, bedenlerini veya bilinmesini istediği herhangi bir şeyi kendi rızalarıyla paylaşabilen kullanıcılar için oldukça uygun bir altyapıya sahiptir. Yeni medya ortamları modern birey için güvenli bir alanmış gibi görünebilmektedir. Belirsizliklerle dolu modern toplumda, kişiye güvenilir bir alan sunan dijital mecralar, evini yitirmiş olan insanlar için özel yaşamalarını kamusal alana taşıyarak evsizliğin ortadan kaldırılacağını vad edebilir. Bu sosyal

medya platformlarında kişi, bir yandan kendisi gibi modern bireylerin bulunduğu sanal cemaatlere katılarak aidiyet duygusunun tadını çıkarırken öte yandan da bireyselliğini koruyabilir (Özgül, 2015). Bunlar gerçekleşirken, kişisel bilgilerini sanal ortamlara taşıyan modern birey kendi mahrem alanının sınırlarını muğlaklaştırmaktadır. Bu durum, üzerinde durulması, konuşulması veya çözüm yolları üretilmesi gereken bazı sorunların varlığına işaret etmektedir. Yukarıda açıklanan bağlamlar çerçevesinde çalışmada öncelikle modernizm ve postmodernizm kavramlarına yer verilerek gelişimleri açıklanmıştır. Ardından gözetim kavramının evrimi Panoptikon, Sinoptikon, Banoptikon, Omniptikon ve Süperpanoptikon metaforları ile detaylandırılmıştır. Ayrıca gözetim, modern toplum yaşantısı üzerinden değerlendirilmiş ve daima gelişim göstererek evrensel ölçekte yayılan dijitalleşme, dikizleme kültürü bağlamında ele alınmıştır.

1.1. Araştırmanın amacı

Geçmiş çağlardan bu yana var olan gözetim olgusunun, dijital dönüşüm ile birlikte bireysel ve toplumsal yaşamın her alanına sızması, üzerinde tartışılması, konuşulması ve çözüm yolları üretilmesi gereken birtakım sorunları getirmiştir. Bu bağlamda çalışmanın amacı modern yaşamlarda kendine yer edinmiş dijital gözetim olgusunun kişinin hem özel yaşamında hem de sosyal ilişkilerinde ne denli etkileyici ve belirleyici olduğunu açıklamak ve dikizlemenin ne tür tehlikeler doğurabileceği konusunda farkındalık yaratmaktır.

1.2. Araştırmanın önemi

İnternet teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte kişiler gerçek mekânlardan sanal mekânlara geçiş yapmış ve kendi yaşamlarını yeni medya platformlarına taşımışlardır. Gerçek dünyada gücü elinde bulunduranlar, iktidarlar ve şirketler de sanal mecralarda yerlerini alarak, burada bulunan kullanıcıların yaşamlarına ortak olmuşlardır. Dolayısıyla gündelik yaşamda gerçekleşen gözetim, sosyal medya ortamlarına taşınarak daha da gelişmiş ve gücüne güç katmıştır. Böylelikle, kişilerin özel yaşam alanlarının sınırları kaybolmuştur. Öte yandan, bireylerin kendi rızaları dahilinde paylaştıkları kişisel bilgiler de mahremiyet alanlarını riske sokmaktadır. Bu hususun ele alınması, modern toplumlarda teknoloji ile iç içe yaşayan her birey için önem teşkil etmektedir. Öte yandan çalışmanın bireylerin dijital güvenliğini artırma konusunda bilgilendirici olacağı düşünülmektedir.

2. MODERNİZM VE POSTMODERNİZM

2.1. Modernizmin Gelişimi

Altyapısı Antik Çağ felsefesine değin uzanan modernizm öncelikle eleştirel bir fikirle bağlantılıdır. Çünkü modernizmin yapısında ilerlemeci, olgucu ve akılcı perspektifler bulunmaktadır. Dolayısıyla modernizm, Aydınlanma felsefesi ile yakından ilişkilidir (Yıldırım, 2010: 705). Ayrıca Beriş (2003:485-486)'in de çalışmasında belirtildiği üzere modernitenin temelinde Rönesans ve Reform hareketleri, dünyanın bilim alanında gelişme göstermesi, Aydınlanma Çağı'nın etkileri yatmaktadır (aktaran Demir, Sesli ve Yılmaz, 2008: 78). Bu noktada, bahsedilen dönemsel olgulara kısaca değinmek gerekmektedir.

Rönesans

Rönesans kelimesi Fransızca *renaissance* sözcüğüne dayanmakta olup temelde “yeniden doğuş” olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca Latince aynı anlama gelen *nascentia* sözcüğünden evrilmiştir. Diğer bir tanımlaması ise, ‘15. yüzyılda Avrupa’da başlayan bilim ve sanatta yenilenme dönemi’ şeklindedir (etimolojiturkce.com, 2023). Rönesans kavramını kullanan ilk kişi Giorgio Vasari olarak bilinmektedir. Rönesans sözcüğüne asıl anlamını kazandıran Jules Michelet ve Jacop Burckhardt’tır. Michelet, rönesansı ‘muazzam bir iradenin kahramanca fıskırması’ şeklinde ifade etmektedir (Dinçer, 2008’den aktaran Yıldırım, 2020: 186). Modernliğin kaynakları ve doğuş sürecine bakıldığında modernleşmenin, yaygın olarak Rönesans dönemi ile bağlantılı olduğu görülmektedir. Rönesans, Batı’da karanlık bir dönemde yoksulluğun artış gösterdiği bir çağdan -Orta Çağ’dan- çıkabilmenin bir umudu olarak tasvir edilmektedir (Coşkun, 2012: 45-46). Rönesans’ta akli bilgi, dini ve mistik inanışlar karşısında önem

kazanmış ve insanların kiliseye karşı sorgulayıcı olduğu bir dönem başlamıştır. Yeni keşifler, doğanın sırrını anlama ve çözümleme faaliyetleri, kısaca Orta Çağ döneminde yasaklanan etkinlikler Rönesans'ta hayat bulmuştur (Michelet, 1996: 1, Bumin, 2005: 11'den aktaran Aslan Yaşar: 2011: 13).

Reformasyon

Reformasyon ise Rönesans'ta hayat bulan bir yenilenme hareketidir. Reformasyon, Batı Orta Çağı'nın vandallığına ve boş inançlarına bir baş kaldırış olarak ele alınmaktadır. Öte yandan Reformasyon Fransız Devrimi'ne giden yolu açmaktadır. Ayrıca Reformasyon, "modern özgürlüğün" temeli olarak varlığını göstermektedir (Baumer, 2010: 531'den aktaran Yıldırım, 2020: 193). Reformasyon, Luther ve Calvin'in liderliği ile birlikte gelişmiştir. Temel misyonu ise halkı kutsal kitabın kendisine yakınlaştırmaktır. Luther, insanlara, kilisenin sarsılmaz otoritesinin sorgulanması gerektiğini anlatarak onları protestoya davet etmiştir. Neticede ise Luther ve Calvin'in fikirlerine uyum sağlayanlar için yeni bir mezhep ortaya çıkmıştır: Protestanlık. Böylelikle, reform hareketleri, güçlü kilisenin otoritesini sarsmış ve kilisenin insanlar üzerindeki etki gücünü azaltmıştır (Aslan Yaşar, 2011: 16).

Aydınlanma

Aydınlanma İngilizce *light* (ışık) kelimesinden türetilen *enlightenment* sözcüğüne karşılık gelmektedir (Aslan ve Yılmaz, 2001: 95). Aydınlanma felsefesi 17. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın başlarına dek etkili olmuştur. Aydınlanma felsefesi, insana dair ait en elzem gücün akıl olduğu fikrinden yola çıkarak toplumsal yaşam tarzlarını ve kültürü etkisi altına almıştır (Karabağ, 2015: 32). Avrupa'ya ait bir ideoloji olarak bilinen Aydınlanma düşüncesi, Avrupa'yı yeni bir seviyeye ulaştırmıştır. Rönesans ve hümanizm, Aydınlanma felsefesini oluşturan şartları sağlayan en mühim gücün "insan aklı" olduğu fikrini yaygınlaştıran ilk adımlardır (Karabağ, 2015: 32). Aydınlanma filozofları, Avrupa kültürünün, Orta Çağ'ın karanlık sürecindeki "barbarlık" ve "kabalığın" bağnaz fikirlerden ve cehaletten kaynaklandığını, Haçlı Seferlerinin ve mezhep savaşlarının kişilerin ahlaki yönden gelişimlerini olumsuz anlamda etkilediğini düşünmüşlerdir (Cevizci, 2017: 20). Böyle bir sorun ise ancak akılcı bir tutum ile çözülebilirdi. Dolayısıyla aydınlanma düşüncesini önceki fikirlerden ayıran, sadece belli bir kesimin gerçekleştirebildiği "akla uygun" biçimde yaşayabilmeyi "herkesin" hayatına geçirebilme savıdır (Aslan ve Yılmaz, 2001: 95). Nitekim modern toplumda insanlar, olaylar karşısında kendi akıllarını kullanarak bireysel karar vermektedirler. Geleneksel kalıpları dahi kendileri isterlerse benimseyebilir veya reddedebilirler (Yılmaz, 2005: 41).

Modernizm

Modern sözcüğü, *modo* kelimesinden türetilmiştir ve *modo* eski Latince'de "hemen şimdi" anlamına gelmektedir (Öztürk ve Çalıcı, 2018:40). Chandler ve Munday (2018)'in moderniteyi, 'yenilik üzerine kurulu ve esnek biçimde çağdaş zamana ve/veya genellikle bununla ilgili dünya görüşlerine gönderme yapan oldukça göreceli bir kavram' şeklinde tanımladığı görülmektedir. Modernizm ise 'edebiyat ve kültür otoritelerinde, izleri geç 19. yüzyıla kadar sürülebilecek ve 1910-1930 arasında zirvesini yaşamış, Batı'daki sanatlarda görülen yaygın bir hareket veya eğilim' şeklinde ifade edilmiştir (Chandler ve Munday, 2018). Son olarak modernleşme ise temelde 'modern olma süreci' şeklinde ifade edilebilir. Ayrıca 19. ve 20. yüzyılda yeni toplum biçimlerine kapı açan kentleşme, sanayileşme, rasyonalizasyon ve bürokratikleşmeyle bağlantılıdır (Chandler ve Munday, 2018). Gültekin ise (2007: 229), modernitenin yepyeni bir yapı olarak ortaya çıktığını belirtmektedir. Ona göre, modernite insan aklının bir tasarımıdır. Yani bireylerin eylemlerinin bir ürünü olarak ön plana çıkmakta ve toplumsal bir proje olarak varlığını göstermektedir.

Alan Touraine (2023:14), *Modernliğin Eleştirisi* adlı kitabında modernlik düşüncesini şu şekilde açıklamaktadır:

İnsanın yaptığıyla bir olduğunun, dolayısıyla da bilim, teknoloji ya da yönetimin daha etkili kıldığı üretimle, toplumun yaşayla örgütlenmesi ve çıkarların ama aynı zamanda da tüm kısıtlamalardan kurtulma isteğinin harekete geçirdiği kişisel yaşam arasında bir denklik ilişkisinin olması gerektiğinin olumlanmasıdır.

Bu noktada Touraine, şunu sorgular: ‘Bilimsel bir kültürle hem düzenli hem de özgür bireylerden oluşan toplum arasındaki bu denklik neye dayanır?’ Bu sorunun cevabını ise kendisi şu şekilde vermektedir: ‘Tabii ki aklın utkusuna. İnsanın eylemiyle dünyanın düzeni arasındaki bu denkliği ancak akıl kurabilir’ (2023,14). Nitekim, Touraine’in ifadesine göre, pek çok farklı dinsel düşünceler ve inanışlar söz konusu denkliği oluşturmaya çalışmıştır ancak vahye dayalı tek tanrılı dinlerin bir özelliği olan “erkekçilik” sebebiyle, bu hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Akıl, bilimi yaşamın bir parçası haline getirmektedir. Akıl aynı zamanda toplumsal hayatın bireysel veya ortak ihtiyaçlara uyarlanabilmesini sağlamaktadır. Akıl, şiddeti yok etmekte ve onun yerine hukuk devletini getirmektedir. Eğer insanlık aklın yasalarına uyarsa, bolluğa, özgürlüğe ve mutluluğa kavuşabilir. İşte Touraine’in üzerinde durduğu, modernliğin eleştirisinin tartıştığı veya reddettiği şey bu iddiadır (Touraine, 2023).

Jeanniere (1990) ise moderniteye geçişi belirleyen dört önemli gelişmeden bahsetmektedir. Bunlardan ilki bilimsel gelişmedir. Newton’ın yerçekimi kanununu keşfetmesiyle başlayan bilimsel gelişme, Tanrı ve onun meleklerinin yönettiği doğadan, kendi kendini düzenleyen bir doğaya geçişi ifade etmektedir. İkinci büyük gelişme ise siyasal alanda gerçekleşmiştir. Köklü bir biçimde toplumsal ve siyasal yaşamı etkileyen bu devrimin temelinde, iktidarın kaynağını artık Tanrı’dan değil, halktan alıyor oluşu yatmaktadır. Meşruiyet, halktan gelmektedir, kaynağını halktan alan iktidar meşrudur. Öte yandan bu iktidar akla da uygun olmalıdır. Üçüncü sırada yer alan gelişme kültürel dir. Kültürel gelişme diğer gelişmeler gibi aniden kendisini göstermemiştir; aslında onlardan çok daha köklü bir düşünce hareketidir. Düşünceler rasyonelleşmiştir. Neticede, toplumsal yaşamın temelleri rasyonel temellere dayanmalıydı ve bu nedenle din artık toplumsal yaşamın merkezinde yer alamazdı. Toplumsal yaşamı dönüşüme uğratan dördüncü gelişme ise endüstriyel alanda ortaya çıkmıştır. Bu gelişme, emeğin soyutlanması ile ilişkilendirilmektedir. Artık emek süreci, üretici olan insana değil, makinelere bağlıdır. Bu dört devrim modernleşmenin temelini oluşturmaktadır (Jeanniere, 1990).

Modernizmin temel özellikleri ve açıklamaları ise şu şekildedir:

- *Rasyonellik*, genel anlamı ile “akılcılık” kelimesinin karşılığıdır (Yılmaz, 2022).
- *Sekülerizm* sözcüğü Fransızca “sécularisme” kelimesinden gelmektedir. Temelde sekülerizm, insan yaşamında ahiret veya diğer dini ve ruhani unsurlardan ziyade, dünya hayatını merkeze alan bir hareket olarak ifade edilmektedir (Türk Dili ve Edebiyatı, 2023).
- *Bireycilik*, toplumdaki sosyal grupları ve kolektiviteleri değil, bireyleri merkeze alır. Söz konusu bireycilik doktrinine göre, bireylerin çıkarları ahlaki olarak kolektivitelerin çıkarlarından üstündür (Altıntaş, 2012: 34).
- *Değişim*, Türk Dil Kurumu (2023) sözlüğüne göre ‘Bir zaman dilimi içindeki değişikliklerin bütünü’ olarak ifade edilmektedir.
- *İlerlemeci* eğitim birliği 1919’da kurulmuştur. İlerlemeci kuramın kökenleri Aydınlanma Çağı’na uzanmaktadır. Modern ilerliciler, siyasal, ekonomik ve toplumsal anlamda ortaya çıkan sorunları bilimsel yöntem ve insan zekâsı aracılığı ile çözümler üreterek, koşulları mükemmelleştiren bireyleri merkeze koyan “ilerleme” fikrini önemsemişlerdir (Guttek, 2001: 322’den akt: Kop, 2004: 275).
- *Olguculuk*: Doğru bilgi, bilimsel bilgidir. Doğru bilgiye ancak olayları inceleyerek ve deneysel bilimlerle ulaşılabilir (Sönmez, 2010: 161).
- *Hümanizm*: İnsan değerini kabul gören, insan değerini her şeyin ölçütü olarak konumlandıran, bireyin doğasını, yetilerini veya ilgilerini temel alan felsefi bir akım olarak ifade edilmektedir (Kale, 1992: 763).

Şaylan (2020) ise modernizmin en belirleyici özelliğinin bilimcilik olduğunu vurgulamaktadır. Modernitede bilime kesin bir inanç vardır, postmodernizm ise bu fikri radikal bir şekilde sorgulamaktadır. Görüldüğü üzere modernizmin pek çok farklı özelliği bulunmaktadır. Bu özelliklerin her birinin oluşumunun etkenleri de farklıdır. Örneğin, olguculuk (pozitivizm), hümanizm, sekülerizm ve dinsel hususlarda belirleyici olan Rönesans ve Reform hareketleridir. Kişinin hak ve özgürlüğü, akılcılık, bireysellik, bilim odaklı yaşam ise Aydınlanma Çağı ile beraber yükselmiştir. Öte yandan

kapitalizmin doğuşu da insanların yaşam tarzları üzerinde etkili olmuştur (Hatipler, 2019: 413). Bu anlatılardan yola çıkarak kısaca, modernizmin akıl ve bilimi merkez aldığı, gelenekselciliğin karşısında durduğunu ve modern yaşamda bireyselciliğin ivme kazandığını söylemek mümkündür.

2.2. Postmodernizm

Vatandaş (2019), modernliğin insanlık için ilk başta bir umut ışığı olarak düşünüldüğünü belirtmektedir. Yani aydınlanmanın ışığının akıl ve bilimi kullanarak toplumu karanlıktan kurtarması beklenmişti. Ancak bir noktada bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Örneğin sanayi devrimiyle beraber küçük bir kesim zenginleşirken, halkın büyük bir çoğunluğu fakirleşmiştir, çocuklar ve kadınlar ağır çalışma şartlarında sömürülmüşlerdir (Wiesner-Hanks, 2012: 101,634'ten aktaran: Vatandaş, 2019). Modernizmin bir diğer eleştirisi ise modern yaşamın merkezinde modernitenin tek temsilcisi olarak yalnızca Batı'nın bulunmasıdır. Çünkü modernizm insanları ve toplumsal yaşamı aslında ikiye bölmüştür: biz ve ötekiler, doğu ve batı, geleneksel ve modern. Modernitenin sarıp sarmaladığı Batı kültüründen uzak olan bireyler için iki seçenek bulunmaktadır. Bunlardan birincisi onların yok sayılması, ikincisi ise Batı ile bütünleşmesidir (Kırılmaz ve Ayparçası, 2016: 40). Öte yandan yine üzerinde durulan önemli eleştirilerden bir diğeri ise Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı esnasında yaşanan ekonomik krizlerin modern dünyayı sekteye uğratmış olmasıdır. Bunun ardından faşizmin vücut bulduğu yeni dünya düzeninde, modern insanın umutları kırılmıştır. Tam da bu noktada modern insanlar için yeniden bir umut ışığı aranmaya başlanmış ve yaraların sarılacağı yeni bir dönem arayışına girilmiştir. Bu dönem "modern sonrası" yani "postmodern dönem" olarak tanımlanmıştır (Vatandaş, 2019).

Postmodernizm, İngilizce "sonra" anlamına gelen "post" ön eki ile yine İngilizce "modern" kelimesinin karşılığı olan "çağdaş" sözcüğünün bir araya gelmesiyle oluşturulan bir terimdir. Bu terim, "modern sonrası" ve "modernizm ötesi" gibi anlamları karşılamaktadır (Bayram, 2007: 37). Postmodern kelimesini ilk kez kullanan isimlerden biri olan İngiliz ressam John Watkins Chapman, 1870'lerde Fransa'da ortaya çıkan, kendi fikrine göre avangard olarak tabir ettiği resimlerin postmodern olduğunu belirtmiştir. Alman bir filozof olan Rudolf Pannwitz'e göre ise egemen kültür postmodern insanı var etmiştir. Postmodernizmin öncüsü *Postmodern Durum* isimli kitabın yazarı çağdaş Fransız filozof ve düşünür olan Jean François Lyotard'tır (Doyuran, 2013: 12). Lyotard'ın kitabında açıklanan postmodern toplum, bilgi, teknoloji ve bilim alanındaki gelişmelerden kaynaklanan yeni bir hızlı değişim toplumu olarak ifade edilmiştir (Şişman, 1996: 455). Postmodernizmin çok daha teknolojik olduğu Tezcan (1993: 39-40)'ın çalışmasında da dile getirilmiştir. Postmodernizm ona göre, bilginin odak noktasında yer aldığı yeni bir yaşam biçimidir. Postmodernizm her zaman bir arayış içerisindedir ve temelde klasik modern anlayıştan farklı olarak çağdaş bir hayatın varlığına işaret etmektedir.

Görüldüğü üzere postmodernizmin tam anlamı ile tek bir tanımı yoktur. Bununla birlikte Şaylan (2020: 34)'ın da ifadesine göre, 'postmodernizmi bir kuram ya da kuramlar bütünü olarak tanımlamak imkansızdır'. O hâlde postmodernizmin içerisinde farklı yaklaşımların bulunduğunu, farklı eğilimlerin yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kısacası postmodernizm belli kalıpların içinde yer almaz, yani sınırları yoktur. Postmodernizm, içerisinde karşıt görüşlerin dahi yer alabildiği oldukça kapsamlı bir söylem alanıdır (Şaylan, 2020). Özsevgeç (2017:136)'e göre postmodernizmin dayanaklarından biri "şüphencilik"tir. Dolayısıyla postmodernizmde "kesinlik" söz konusu değildir. Postmodernizm esnek bir akım olarak var olmaktadır. Bu nedenle postmodernistlerin, modernistlere ihanet ettiği fikri tartışmaya açılmıştır, çünkü postmodernistler, ebeveynlerini (modernistleri) asi çocuklara benzetmektedir (Özsevgeç, 2017: 136).

Postmodernizmi eleştirel bir bakış açısı ile ele alan Timur (2017: 3) çalışmasında Batı toplumunun modernizm ile tatmin olmadığını, modernizmin onları doyurmadığını ve bu nedenle yeni bir arayış içine girdiklerini söylemiştir. Bu arayışın sonunda ise hayatı özgürce yaşamak isteyen, sınırları olmayan bir nesil var olmuştur. Bu neslin yaşantısına verilen isim ise postmodernizm olmuştur. Modern yaşamın ardından doğan postmodernizm ona göre, sınırları ve kuralları olmayan fakat tek düze olan yaşantıların oluşmasına neden olmuştur. Sonsuzluk arayan insanların yardım çağrısıdır postmodernizm. Emin olunan şeylere dahi şüphe ile yaklaşmadır, değerleri görmezden gelen bir kaostur postmodernizm

(Timur, 2017: 8). Postmodernizmin, insanları bağlı olduğu şeylerden sıyrıldığı (aile, din, ulusal bağlılıklar vb.) söylenmektedir. Öte yandan postmodernizm çok farklı kimliklerde, özelliklerde, bambaşka hayatlar yaşayan insanların bir arada uyum içerisinde yaşayabilmesini daha kolay kılmıştır. Böylece birey, doğduğu yerin değil, artık dünyanın bir vatandaşı olmuştur. Postmodernizm ile birlikte insanlar, özgürce kendilerini gerçekleştirme fırsatına sahip olmuşlardır (Möngü, 2013: 35).

Sonuç olarak postmodernizm hem tarihsel açıdan bir döneme gönderme yapan hem de kendi formuna ait farklı özelliklere sahip bir kategori olarak ele alınmalıdır (Özsevgeç, 2017: 136). Postmodernizmin belirleyici olan özellikleri Kızılcılık (1996: 36)'in çalışmasında şu şekilde aktarılmaktadır:

- Parçalanma: Postmodernizm, evrensel bir parçalanmayı kabul etmektedir. Bütünleşmenin yerini parçalanma almıştır.
- Kuralcılığın yıkılışı: Mutlak olarak bilinen şeyler yok edilmektedir ve tüm otoritelere karşı çıkmaktadır.
- Ben'in yitimi: İç-dış şeklinde bir şey söz konusu değildir, "ben" de dahil her şey yüzeyseldir. Tıpkı Nietzsche'nin perspektifine uygun bakış açısının söylediği gibi: "Özne, uydurulmuş bir şeydir".
- İroni: Gelenekselleşmiş fikirlere farklı bakış açıları ile yaklaşılmaktadır ve "alaycı" bir tavır sergilenmektedir.
- Merkezisizleşme: Gerçek olan ve simülasyon olan birleştirilir. Gerçekliğin yerini alan şey imgedir.
- Zaman kavramı: Gelecek zaman ve geçmiş zaman şu anki zaman ile birleştirilir.
- Her şey gider: Her şey ya "doğru" olarak adlandırılır ya da "yanlış" olarak. Böylelikle doğru ve yanlış arasındaki zıtlık yok edilmiş olmaktadır. Milli ve evrensel kültür anlayışının yerini çoğulcu kültür anlayışı almıştır.
- Rasyonalizm, pozitivizm, liberalizm, kapitalizm, marksizm vb. ideolojiler ve felsefeler artık postmodern birey için önemini yitirmiştir. Bu gibi inanışlara karşı çıkmaktadır.
- Modernizmin değerleri sorgulanmakta ve aşırı görecelik tavrı ön plana çıkmaktadır.
- Dini değerler önemini yitirmektedir (Kızılcılık, 1996:36'dan aktaran Özsevgeç, 2017: 136, 137).

3. MODERN TOPLUM VE DİKİZLENEN YAŞAMLAR

Modernlik, diğer toplum biçimlerinden farklı olarak, dünyaya hızlıca yayılma eğilimindedir (Özkan ve Parlador: 2014: 838). Dolayısıyla modernliğin geleneksel toplum kalıplarının dışına taşması da günümüzde daha kolay gerçekleşmekte ve insanları olumlu ya da olumsuz etkisi altına almaktadır. Modern toplum ve geleneksel toplum arasındaki karşıtlık uzunca zamandır varlığını korumaktadır. Sosyologlar ve antropologlar geleneksel toplumu çoğunlukla değişime direnen veya değişimi reddeden yapılar olarak nitelendirirken, modern toplumun ise bu duvarları aştığı için geleneksel toplumdan ayrıldığını ifade ederler (Yılmaz, 2005: 40). Örneğin, geleneksel toplum biçimlerine bakıldığında bireyin pozisyonunu belirleyen kendi kabilesi, ailesi, etnik kökeni veya dinidir (Guenon, 1987: 8'den aktaran Kırılmaz ve Ayparçası, 2016: 35). Dolayısıyla insanlar, önceden belirlenmiş kalıplara sıkıştırılmış olarak doğmakta ve bu şekilde sınırlı bir yaşam alanında hayatlarını idame ettirmektedirler. Ancak günümüzde modern yaşantılara bakıldığında insan değerli bir varlık olarak öne çıkıp kendini gerçekleştirebilmektedir. Kendi isteği doğrultusunda yaşamını şekillendirebilir, kendi kararlarını kendisi verebilir. Nitekim modern toplum değişimlere açık bir yaşam tarzı sunmaktadır. Gerçekten de günümüz modern toplumlarında değişim değişmeyen tek şeydir. Çakır'ın da vurguladığı üzere 'Değişen evlerden, değişen kimliklere, değişen arabalardan değişen yaşam standartlarına dek modernite her alana sızmıştır' (2021, 50). Bu değişimler akışkandır, hızlıca yayılmakta ve yayıldığı toplumdaki kişileri de etkisi altına almaktadır.

Modernliğin, insan hayatını pek çok anlamda değişime uğratabileceğini ifade eden diğer bir isim ise Anthony Giddens'tir. Giddens, *Modernliğin Sonuçları* (2018) adlı eserinde, modern hayata geçiş sonrası,

yepyeni yaşam tarzlarının ortaya çıktığını belirtmiştir. Bu yeni hayat tarzları, insanları geleneksel toplum düzeninden tamamen uzaklaştırmıştır. Çünkü modernliğin getirdiği değişim ve dönüşümler, kendisinden önceki değişim biçimlerinden çok daha fazla etkileyici ve belirleyicidirler. Nitekim, Giddens'a göre modernizmi, kendisinden önceki dönemlerden ayıran ve dönüşümü mümkün kılan bazı belirleyici özellikleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki modern çağ ile birlikte ivme kazanan "değişim hızı" olarak ifade edilmiştir. Geleneksel medeniyetler belki modern öncesi sistemlerden daha hareketlidir. Fakat modernliğin kendi şartları içerisinde değişim hızı çok fazladır. Değişim hızı hususu bir noktada teknoloji açısından öne çıkıyor şeklinde düşünülse bile aslında hız diğer tüm alanlarda da etkisini göstermektedir. Giddens'ın "süreksizlik" şeklinde bahsettiği ikinci olgu ise "değişim alanı"dır. Dünya üzerinde bulunan bölgelerin diğer bölgelerle bağlantı içinde olması, adeta tüm yerkürenin toplumsal dönüşümden nasibini almasına neden olmaktadır. Üçüncü süreksizlik ise modern kurumların doğasının özüne ilişkindir. Ulus-devlet sistemi, üretimin makineleşmesi ya da ürünlerin ve ücretlerin metalaştırılması gibi toplumsal biçimler, modernizm öncesi tarihsel dönemlerde hiç görünmemektedir (Giddens, 2018).

Giddens'ın üzerinde durduğu diğer bir önemli husus ise modern toplum düzeninin, bireylerin en mahrem ve kişisel özelliklerini dahi dönüştürebilme potansiyelidir. Örneğin, *Mahremiyetin Dönüşümü* adlı eserinde Giddens (2018), Lillian Rubin'in gerçekleştirdiği bir araştırmadan bahsetmektedir. Bu araştırmada Rubin, 1989 yılında yaşları on sekiz ila kırk sekiz arasında değişen bin heteroseksüel insanın görüşlerine yer vermiştir. Rubin'in ulaştığı sonuca göre, önceki dönemlerde var olan bazı tutumlar (örneğin, cinsel olarak aktif olan kızların, kendilerinden "faydalanmaya" çalışan erkekler ve diğer kızlar tarafından kötülenmesi) artık günümüzde değişmiştir. Nitekim, Rubin'in çalışmasında neredeyse hiçbir kız, kendisini evlenene dek "koruması" gerektiği fikrinden söz etmemiştir (Giddens, 2018). Neticede gittikçe modernleşen dünya düzeninin hem genel hem de özel anlamda bireyleri ve toplumu etkilediği fikri yaygınlık kazanmaktadır. Kişiler ve topluluklar için önem arz eden özel yaşam alanları da bu değişimden etkilenmiştir. Bu etkinin temel nedenlerinden bir tanesi gözetimdir.

David Lyon (2006), gözetlemenin post-modern bilgi toplumlarının merkezi bir unsuru olarak öne çıktığını belirtmektedir. Özellikle 20. yüzyılda gözetleme uygulamaları ve yöntemleri daha önce hiç görülmemiş bir biçimde büyümüştür. Örneğin, dijitalleşmenin henüz bu denli varlığını göstermediği geleneksel dönemlerde evler, kapıları kapandığı andan itibaren bir sığınak işlevi görmekteydi. Ancak günümüzde akıllı telefonlar, tabletler, bilgisayarlar yaygınlaştığından beri evlerin duvarları ve kapıları transparanlaşmıştır. Bu konuya ilişkin olarak Lyon (2006: 37)'un ifadesi şu şekildedir:

Evin içinin dışarıdan gelecek olan taleplere ve baskılara karşı bir sığınak olduğu hayali, elektronik cihazların evin içinden dışarı ve dışarıdan içeri, bazen haberimiz bile olmadan veri göndermesiyle altüst edilmiştir. Modern zamanlarda "kendimiz" ve dolayısıyla özel olarak düşünülen bedenlerimiz bile gözetleme verileri için kaynak haline gelmiştir.

Zaten Lyon (2006)'a göre, gözetlemenin bu denli büyümesi modernitenin bir yüzüdür. Modern hükümet yönetimi, bireylerin kişisel verilerini toplar ve kaydeder. Çünkü modernite güce sahip olmak ve bunu sürdürebilmek için bilgiye ihtiyaç duyar. Bahsedilen bu bilgiler çoğu zaman kişiseldir, bu nedenle gözetim gerektirir. Mahrem alanları konusunda hassas olan insanlar ve toplumlar için bu büyük bir sorun teşkil etmiştir fakat gözetimle ilgili hiç problemi olmayan bireylerin de sayısının fazla olduğunu söylemek gerekir. Ayrıca Lyon, *Gözetlenen Toplum*'da gözetlemenin temelde iki yüzü olduğunu vurgulamaktadır:

1. Koruma Amaçlı Gözetim

Örneğin, bir anne veya baba, çocuğunu komşuya emanet edebilir, göz kulak olmasını isteyebilir. Böylece, karşıdan karşıya geçerken herhangi bir kaza yaşanmasının önüne geçebilir. Bu durum koruma amaçlı bir gözetimi ifade etmektedir (Lyon, 2006). Öte yandan Lyon, gözetlemenin aslında insanların itaatten rahatsızlık duymamasını sağlayabilecek bir gerekçeye dayandığını vurgulamaktadır. Örneğin, yol kazalarının önüne geçmek veya bir hırsızlık olayında yara almamak için dört bir yana kurulan kameralar akla uygun bir gerekçe olarak gösterilebilir. Kötü emelleri olan kişilerden korunabilmek veya

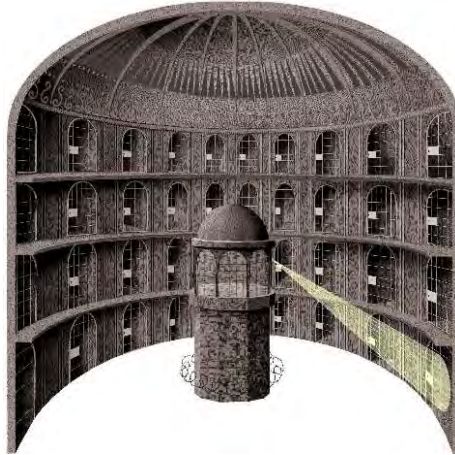
yaşanabilecek herhangi bir olay sonucunda mağdur olmamak adına izleniyor olmaya boyun eğme gerekliliği hala tartışılan sorunsallardan bir tanesidir. Lyon'un da ifadesiyle 'Gözetlemenin tebasına sunduğu avantajlar gerçek, hissedilebilir ve yadsınamazdır' (2006: 16).

2. Kontrol Amaçlı Gözetim

Lyon, kontrol amaçlı gözetim için yukarıdaki örneğe benzer fakat bu sefer amacı tamamen farklı olan bir örnek vermiştir. Bir anne veya baba, çocuğun herhangi bir şekilde yaramazlık yapmaması için göz kulak olmasını komşusundan rica edilebilir. Bu durum yasaklama ve kontrolü içeren bir gözetimi anlatmaktadır (Lyon, 2006). Ayrıca, bu örneğin haricinde, daha ciddi bir boyutta düşünmek gerekirse, kontrol amaçlı gözetim kişisel bilgiler bağlamında ele alınabilir. Nitekim, toplumların hemen hemen her alanında gözetleme o kadar hızlı biçimde yayılmaktadır ki, güvenlik ihlâlinin oluşması ve kişiye ait özel bilgilerin kamuya yayılması hiç de zor değildir. Bu da beraberinde mahremiyete yönelik problemleri getirmektedir (Lyon, 2006).

Panoptikon

Eski çağlardan bu yana, insanların "yaramazlık" yapmasının engellenebilmesi için izleme yönteminin kullanıldığı bilinmektedir. Bu durumun en açık ve bilinen örneklerinden biri Panoptikon tasarımıdır. *Pan* ve *opticon* kelimelerinden türetilen Panopticon, "bütünü gözetlemek" anlamına gelmektedir (Özdel, 2012: 23). Panoptikon, 18. yüzyıl sonlarına doğru İngiliz filozof Jeremy Bentham tarafından tasarlanmıştır. Bu tasarım bir hapishane modelidir. Panoptikon'da mahkumlar her zaman izlenebilmekte ancak mahkumlar kendilerini izleyen gözcüyü ve diğer mahkumları görememektedir (Turan ve Esenoğlu, 2006: 74).

Şekil 1. Panoptikon

Kaynak: <https://www.nytimes.com/2013/07/21/books/review/the-panopticon-by-jenni-fagan.html>

Bentham'ın Panoptikon için hedeflediği fikirler, şu şekilde sıralanmaktadır:

- Bina daire şeklinde bir yapıya sahiptir.
- Mahkumların odaları yan yana olacak şekilde konumlandırılmıştır.
- Odalar birbirinden ayrı olduğundan dolayı mahkumlar hiçbir şekilde birbirleriyle etkileşime giremeyecektir.
- Mahkumları gözetleyen kişinin bulunduğu oda, binanın tam olarak ortasında konumlandırılmıştır.
- Merkezden bakıldığı zaman mahkumların odaları ayrıntılı bir şekilde tamamen görülebiliyor olacaktır.
- Hücrelerin hepsinde birer pencere vardır ve bu pencereler hem mahkumların bulunduğu konumu aydınlatmakta hem de gözetleyen kişi için aydınlık bir ortam oluşturmaktadır.

- Hücrelerde demir parmaklıklar bulunmaktadır. Böylece izleyen kişi, rahatça mahkumları görebilir ve aynı zamanda mahkumların kaçma girişimleri de engellenebilir.
- Binanın dizaynı ve ışıkların konumu, mahkumların gözetleyen kişiyi görmelerini imkânsız kılmaktadır. (Bentham, 2008'den aktaran Dalaylı, 2022: 86).

Bauman ve Lyon (2018) Panoptikon'un hem içerisinde hapsolan mahkumların eylemlerini kısıtlamaya uygun olduğunu hem de izleyen kişinin hareketlerini kolaylaştırdığını belirtmektedir. Foucault, Bentham'ın bu tasarımının, okullar, hastaneler, ruh sağlığı merkezleri ve hatta fabrikalar için bile kullanılabileceğini ifade etmiştir (Dalaylı, 2022: 86). Bu açıdan bakıldığında yalnızca mahkumlar için değil, çocuklar ve gençler, hastalar ve çalışanlar için yoğun bir gözetim baskısı oluşturulabileceği fikri insanlık dışı görünmektedir. İktidar tarafından izleniyor olma hissiyatının verdiği kısıtlayıcılık ve kişisel alan kavramının yok sayılması bu noktada ne merak duygusu ile ne de korumak amacıyla gerçekleşmektedir. Bu tam da denetim altına alma hedefiyle gerçekleşen hükmedici bir gözetimin karşılığıdır.

Yasaklama ve kontrol denildiğinde akla gelen çoğunlukla yönetim, iktidar ve güç kavramlarıdır. Bu noktada Michel Foucault'nun fikirlerinden bahsetmek gerekir. Jeremy Bentham tarafından tasarlanan Panoptikon fikrini ele alıp modern gözetime uygun biçimde değerlendiren Foucault, iktidarların gözetim yoluyla kişilerin bedenlerini denetleyerek onları disipline ettiğinin altını çizmektedir (Tümurtürkan, 2010: 8). Foucault'ya göre, Bentham'ın oluşturmak istediği şey, "devasa güç ve zihin oyunları"dır. Nitekim, Panopticon'da güç, beden üzerine uygulanır fakat asla bedenin kendisine uygulanmaz. Baskı, görünmez olduğu için ilk başta bedene boyun eğdirir ve bireylerin zihinlerini ya da ruhlarını değiştirir. Beden/zihin ya da beden/ruh ilişkisi farklı bir boyut kazanır, çünkü hapsedildiğinden dolayı doğrudan tahakküm altına alınmanın etkilerini taşıyan bedenin kendisidir. Ancak bireyselleşmenin etkilerine maruz kalan ruhtur (Sekulovski, 2016: 5).

Gözetleyen iktidarlar, kişiler hakkındaki bilgileri onları izleyerek en ince ayrıntılara kadar öğrenip depolamaktadır. Bu bir güçtür ve buradaki gücün anlamı "ben her yerdeyim" dir (Sucu, 2011: 127). Öte yandan Foucault, iktidar ve bilgi kavramlarını bir araya getirerek, güç ilişkilerinin çözümlenmesinde bilginin merkezde rol aldığını ifade etmiştir. Yani, bilgi aslında iktidarın güçlü kalmasını sağlayan ve varlığını devam ettirebilmesinde rol üstlenen bir anahtardır (Yurdakul, 2020: 29). Bu noktada iktidarların hükümdarlığını sürdürebilmesinde ve diğerlerini kontrol altında tutabilmesinde bilgiye erişimin ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Apalı (2021: 292), Foucault'ya göre bilginin, iktidarın kendi amaçlarını hayata geçirebilmek için kullandığı bir araç olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bilginin oluşumundaki en belirleyici unsur iktidardır. Foucault'nun fikirleri genel olarak Batı'nın bütünüyle ilgilidir. Batı yüzyıllar boyunca birtakım siyasi mücadelelere tanıklık etmiştir. Bu mücadeleler ise kitlelerin iktidar ile olan mücadelesi olarak bilinmektedir (Keskin, 2011). Bu konuya ilişkin olarak Edward Snowden'ın mücadelesi örnek gösterilebilir. Edward Snowden Amerikalı bir bilgisayar uzmanıdır ve eski Merkezi İstihbarat Teşkilatı görevlisidir. Snowden, 2013 yılında Amerikan Ulusal Güvenlik Ajansı'nın ve İngiltere'nin gözetleme politikalarına ilişkin bir tartışma başlatarak teşkilatın kullanmış olduğu takip programlarını halka açıklamıştır. Amerikan hükümetinin tüm dünyayı izlediğinin herkes tarafından bilinmesi gerektiği hakkında ifadelerde bulunan Snowden'ı destekleyenler de olmuştur ancak Amerikan milliyetçileri (örneğin Temsilciler Meclisi Başkanı John Boehner) onu "vatan haini" olmakla suçlamıştır. Snowden'ın söylemlerine göre NSA'nın yönettiği dijital uygulamalar ile tüm dünyada telefon ve internet aracılığı ile yapılan görüşmeler "terör eylemleri kuşkusu" gibi gerekçeler ile dinlenerek kayıt altına alınabilmektedir. Tüm bu olanların sonucunda NSA'nın yaptığı savunma genel olarak "halkın umursamaması" gerektirir ve temelde şu özdeyiş ile özetlenebilir: 'Saklayacak bir şeyiniz yoksa, korkacak bir şeyiniz de yoktur' (The Guardian, 2013; Uluslararası Politika Akademisi, 2013). Olayın üzerinden on sene geçtikten sonra, yani 2023'ün Haziran ayında BBC'nin yaptığı habere göre Snowden, gözetim teknolojilerinin günümüzde çok daha ileri boyutlarda olduğunu, insanın özel yaşamına müdahalenin çok daha fazla olduğunu ifade etmiştir. Yine Snowden'ın söylemine göre, 2013'teki denetim ve gözetim teknolojileri, günümüzle kıyaslandığında

“çocuk oyuncuğu”dır. Snowden, 2013 yılında Amerika ve İngiltere teşkilatının denetim mekanizmalarını ifşa ettiğinden dolayı pişmanlık duymadığını da dile getirmiştir (BBC News, 2023). Uluslararası bir sivil toplum örgütü olan Elektronik Froniter Foundation (2023), hükümetlerin veya telekomünikasyon şirketleri gibi meta verileri toplayan veya bunlara erişim talep edenlerin, meta verilerin ifşa edilmesinin ve toplanmasının önemli olmadığını savunduklarını ancak bu iddiaların doğru olmadığını ifade etmektedir. Küçük bir meta veri örneği bile insanın hayatına merceklerle bakılmasını sağlayabilmektedir. Örneğin, bir kişinin HIV testi servisinden bir e-posta aldığı, ardından doktoru aradığı ve aynı saat içerisinde bir HIV destek grubunun internet sitesinde aramalar yaptığı meta veriler sayesinde kolayca ifşa edilebilmektedir. Bilinmeyen tek şey ise e-postanın içindeki mesaj ve doktorla kişi arasında geçen diyalogdur. Meta verilerle daha iyi başa çıkmak için yasalar güncellenene ve onu en aza indiren araçlar daha da yaygınlaşana kadar yapılabilecek en iyi şey, iletişim halindeyken hangi meta verilerin iletildiğinin ve bu bilgilere kimlerin erişebileceğinin farkında olabilmektir (Electronic Froniter Foundation, 2023).

İzleniyor olmanın yol açtığı sorunları ele alan Panoptikon Vakfı'nın gözetim toplumu hakkında belirledikleri 7 günah, modern gözetimin bireyler için ne açıdan tehlikeler doğurabileceğinden bahsetmektedir. Bu 7 günah daha önce Özdemir (2020: 86)'in çalışmasında da kendine yer edinmiştir. Panoptikon Vakfı 2009 yılının Nisan ayında gözetime karşı olduklarını ifade eden bir grup avukat tarafından kurulmuştur. Bu vakıf temel misyonlarını, hızlıca gelişen teknolojiler ve gittikçe artan gözetim çerçevesinde bireylerin temel hak ve özgürlüklerini korumak olarak tanımlamışlardır (Panopticon Foundation, 2023). Panoptikon Vakfı'nın içinde bulunduğumuz modern gözetim toplumu hakkında belirlediği 7 günah şu şekilde değerlendirilebilir:

- *Gizliliğe Müdahale:* Modern gözetim, bireylerin gerçekleştirdikleri en ufak eylemleri bile kaydetmektedir. Kişiler, ilerleyen teknolojiler sayesinde gelişen akıllı telefonları ve sosyal medya araçlarını kullanırken dijital iz bırakmaktadırlar. Kayıt altına alınan bu bilgiler, şirket ve devletler için faydalı olabilir ancak bireyin mahremiyetini ihlâl etmektedir. Ayrıca insanlar, kendi haklarında toplanan bu verilerin hangi amaca hizmet etmek için kullanıldığını da bilmemektedir.
- *Ayrımcılık ve Dışlama:* Modern gözetim, bireyleri sınıflandırmaktadır. Bireyler, farklı özellikleri dikkate alınarak kategorize edilmektedir. Örneğin, kişinin satın alma davranışlarından siyasi görüşlerine dek bilgiler kaydedilmekte ve bu sınıflandırma sonucunda vatandaşlar dışlama veya ayrımcılığa uğrayabilmektedir.
- *Sistem Hataları:* Bireyleri sınıflandırmaya yarayan algoritmalar daima doğru sonuçlar vermeyebilir. Teknik açıdan yanlış kategori oluşturabilir ve bunun sonucunda yanlış anlaşılabilir veya daha ciddi sorunlar ortaya çıkabilir. Panoptikon Vakfı buna örnek olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nde “yanlış profil” sebebiyle şüpheli kategorisine giren ve bu sebeple uçağa binemeyen insanların varlığından söz etmektedir.
- *Artan Korku ve Güven Erozyonu:* Modern gözetimin dostu korku duygusudur. Bireyler, daha fazla korunma ihtiyacı duyarak gizli kameralar kullanabilmektedir. Bu şekilde kendileri de gözetimin aktif bir parçası olarak sistemde yer almaktadırlar. Korku ve endişelerinden dolayı yükselttikleri duvarlar diğer insanlardan uzaklaşmalarına sebep olabilir. Neticede ise bu durum, güven verici ilişkiler kurulmasını zorlaştırmaktadır.
- *Sorunları Çözmek Yerine Maskeleyen:* Modern gözetim yöntemleri, çoğu zaman insanları kötü emelleri olan kişilerden ve gruplardan korumak için de kullanılmaktadır. Yani en azından korunmayı bekleyen insanlar, özgürlüklerinden vazgeçmek pahasına da olsa gözetime rıza göstermektedir. Örneğin, çocukların yasaklı sitelere erişimine engel olmak amacıyla kabul edilen bazı gizlilik ve güvenlik politikaları mevcuttur. Yine de bu sistem tamamen işe yaramamaktadır. Çünkü sistem, sorunu tamamen ortadan kaldırmak yerine maskeleyenmektedir.

- *Sorumluluğun Dağılması*: Gözetimin olduğu bir ortamda, yaşanan tehlikeli bir olayda, örneğin bir hırsızlık durumunda vatandaşların müdahale etme ihtimali azalmaktadır. Çünkü güvenlik sisteminin ve gözetimin yüksek olduğu düşünülen bir mekânda zaten gereğinin yapılacağını düşünen birey, yaşanan kötü olayın önüne geçmekten kaçınabilir.
- *Etik Yerine Zorlama*: Günümüzde modern gözetim o denli yoğundur ki, bazı insanlar yanlış olduklarını bildikleri bir şeyi, sırf yanlış olduğunu düşündükleri için değil, gözetlendiklerinden emin oldukları için yapmamaktadır. Etik açıdan problem teşkil edecek herhangi bir durumun yaşanmaması, bazen gözetim toplumunun zoraki dayatmalarından kaynaklı olabilmektedir (Panopticon Foundation, 2023).

Üzerinde durulan bu 7 sorun çağdaş toplumlardaki modern gözetim yöntemlerinin yalnızca kişilerin mahrem alanlarını yok etmekle kalmadığını, insan ve toplum yaşamını başka pek çok açıdan etkilediğini kanıtlamaktadır. Gözetleme hakkında bugüne dek yapılan çalışmalar ve araştırmaların yanı sıra George Orwell'in kaleme almış olduğu *Hayvan Çiftliği* ve *1984* adlı romanlar da bu konuda ders niteliği taşımaktadır. Bu romanlarda Orwell, "Büyük Birader seni izliyor" ve "yenikonuş" şeklinde ifadelerde bulunmuştur. Romanlar, bireylerin özel yaşamlarının sınırlarıyla oynamanın aslında ne kadar tehlikeli olabileceğini gözler önüne sermektedir. Bu denli yoğun bir gözetim ve denetim altında yaşayan bir toplumda, özgürlüğün ne demek olduğu anlaşılmamaktadır (Lokke, 2020). Orwell, Stalin döneminde Sovyetler Birliği'nde vatandaşların baskıcı bir yönetim altında ezildiğini anlatmaktadır. Bu süreçte gözetlemenin arşa çıktığı bir sistemde, halkın en ufak hareketinin dahi izlendiğini ifade etmektedir. Gerçekten de o dönemlerde liderin sahip olduğu paranoya ile iç içe geçen bir gözetim toplumu, halkın daima tehdit altında olduğu hissiyatıyla yaşamasına sebebiyet vermiştir. Milyonlarca kişinin yalan dolan söylemler, ispiyonlamalar ve gözetim sonucunda ele geçirilip rejim tarafından can verdikleri gerçeği ile yüzleşildiğinde Orwell'in söylemlerinin sebepsiz olmadığı görülmektedir (Lokke, 2020).

Kendin Yap Panoptikon veya Sinoptikon

Kendin yap Panoptikon gözetiminin gelişkin şekli Sinoptikon olarak bilinmektedir (Solmaz, 2020: 7). Thomas Mathiesen, Panoptikon'dan sonraki evreyi Sinoptikon olarak ifade etmektedir. Sinoptikon, "aynı" ve "birlikte" anlamlarını taşıyan Yunanca *syn* kelimesi ve gözetleme anlamına gelen *opticon* kelimesinin birleşimiyle oluşmuştur (Balcı ve Kocaman, 2022: 42). Sinoptikon'da çoğunluk, azınlığı izlemektedir. Televizyon ve radyo gibi iletişim araçları Sinoptikon'un temel medyaları arasında yer almaktadır. Farklı kültürlerde yaşayan, farklı etnik kökenlere sahip olan, farklı yaşlarda olan, farklı statülerde bulunan ve farklı tercihleri olan bireyler, kültür endüstrilerinin oluşturduğu aynı mesajlara maruz kalmaktadır. Mesajların oluşturulduğu aşamada mesajı alan kişilerin doğrudan herhangi bir katkısı olmamakta, daha ziyade, kendilerine dayatılanı almaktadır (Öztürk, 2013: 140). Modern öncesi dönemde Sinoptik gözetime dayanan denetim altına alma çabalarının örneği olarak halkın önünde uygulanan idam cezaları gösterilebilir. Günümüze bakıldığında ise Sinoptikon'un, kitle iletişim araçları vasıtası ile güdüleyici bir özelliğe sahip olduğu söylenebilir. Televizyonun varlığı ile oluşan Sinoptikon'da gözetim ve denetleme, bireyin bilincini ve bedenini daima kontrol altında tutarak disipline etmiştir (Yıldırım, 2019: 36-37).

Banoptikon

Banoptikon, yasak anlamına gelen *ban* ve yine gözetleme anlamına gelen *opticon* kelimelerinin birleşimiyle oluşturulan bir kavramdır (Solmaz, 2020: 6). Panoptikon'un temel amacı Bauman (2012)'ın da ifadesiyle mahkumları denetlemek ve bina içerisinde kontrolü sağlamaktır. Panoptikon, çeşitlilikten hoşlanmaz, farklı olanı kabullenmezdi. Günümüze bakıldığında büyük verinin böyle bir çabası olmadığı bilinmektedir. Veritabanının amacı, güvenilir müşterilerin bilgilerini kayıt altında tutmak, gönlünce tüketimde bulunamayacak bireyleri ise elemektir. Yani, bigdata (veritabanı) olarak adlandırılan şey bir eleme, ayıklama ve dışlama aracı olarak kullanılmaktadır. Bu noktada devreye Banoptikon girmektedir. Banoptikon kavramını ileri süren ilk kişi DidierBigo olarak bilinmektedir.

Banoptikon, olağanüstü bir güce sahiptir; bireylerin kişisel profillerini çıkarır, tehlikeli olarak görülen insanları veya grupları, sıradan insanlardan ayırır/dışlar, geri kalanları ise normalleştirir (Balci ve Kocaman, 2022: 45). Kısacası Banoptikon, sanal olarak faaliyet gösteren bir kavram olmakla birlikte, çoğunlukla henüz meydana gelmemiş olaylar veya durumlarla ilgili olarak veri akışını yönlendirmek adına veritabanlarını kullanan bir sistemdir. Azınlığın profilini “istenmeyen” olarak çıkarmaktadır (Solmaz, 2020: 6).

Omniptikon

Modernizmin denetim ve gözetim faaliyetleri panoptikon metaforu ile ele alınırken, postmodernizmde, yani içinde bulunduğumuz akışkan modernitede gözetim olgusu Sinoptikon’un da ötesinde olan Omniptikon kavramı ile gerçekleşmektedir. Günümüzde bireylerin yaşantıları çeşitli gözetleme teknikleri ile izlenmekte ve insanlar bu duruma alışarak kabullenmektedir. Sonuç olarak rızaya dayalı bir gözetim söz konusu olmaktadır. Omniptikon’da bireyler için eğlence ve rızaya dayalı gözetim ön plandadır (Bitirim Okmeydan, 2017: 62,63). Öyle ki Niedzwiecki’nin *Dikizleme Günlüğü*’ndeki temel fikirden yola çıkıldığında ‘Bilmen ve bilinmen gerek!’ (2019: 11) ifadesi tam da günümüz modern toplumlarındaki rızaya dayalı mahremiyet ihlâlinin neden bir tartışma sorunu hâline geldiğini açıklamaktadır. Başkaları hakkında pek çok şeyi bilmek isteyenlerin hiç çekinmeden dikizlediği, kendisi hakkındaki özel şeylerin başkaları tarafından bilinmesi gerektiğini düşünenlerin de dikizlenmeye izin verdiği Omniptikon’da elbette ki mahremiyet duvarları sarsılacaktır. Niedzwiecki, dikizlemenin ‘herkes hakkında her şeyi öğrenme arzusu’ (2019: 16) olduğunu söylemiştir. Ona göre, bu arzuyu tatmin eden kişiler, diğer insanların da kendileri hakkında her şeyi bilmesine rıza göstermektedirler. Ayrıca dikizlemek zaman içerisinde bir tür bağımlılığa dönüşmektedir. Bu hazdan ve bağımlılıktan vazgeçme fikri pek çok kullanıcı için oldukça zorlayıcıdır.

Süperpanoptikon

Süperpanoptikon kavramı ilk kez Mark Poster (1995) tarafından *Söylem ya da Elektronik Veri Yorumlama Olarak Veritabanları* adlı kitap bölümünde kullanılmıştır. Teknolojinin gelişimi ve ticaretin altyapısının bir araya gelmesiyle birlikte hiç durmadan gözetleyen (mekandan bağımsız), oldukça hafif ve daha kolay işletilebilir bir panoptikon oluşmuştur: Süperpanoptikon. Panoptikon’da bireyler gözetlendiklerinin farkındaydı ancak Süperpanoptikon’da bireyler bunun farkında olmayabilir, eğer farkındalarsa gözetleniyor olmalarını önemsemeyebilir veya gözetlenmeyi kendi rızalarına dayalı olarak kabullenebilirler (Ankaralıgil, 2022:20). Süperpanoptikon aslında “her yerden gözetleme”yi mümkün kılan bir kavram olarak, Panoptikon, Sinoptikon ve Omniptikon gibi kavramların özelliklerini de kendi bünyesinde barındırmaktadır. Süperpanoptikon azınlığın çoğunluğu ve çoğunluğun azınlığı gözetleyebildiği, insanların diğer insanları kolayca dikizleyebildiği ve diğer gözetim kavramlarını aynı çatı altında toplayan bir yapıya sahiptir (Kavut, 2023: 25). Süperpanoptikon’un üç temel işlevi bulunmaktadır. Bunlardan ilki olan tanımlama, bireylerin kimlik bilgilerinin elde edilmesi anlamına gelmektedir. Herhangi bir amaçla doldurulan formlar veya sosyal medya uygulamalarına kayıt olurken girilen kişisel bilgiler, tanımlama işlevine örnek gösterilebilir. İkinci işlev sınıflandırmadır. Sınıflandırmada kişilerin dijital mecralarda yaptıkları tercihler rol oynamaktadır. Örneğin, internet üzerinden kitap satın alan bir bireyin seçimi, “kitap türü”ne göre kodlanıp sınıflandırılmaktadır. Süperpanoptikon’un üçüncü işlevi olan değerlendirme, bireylerin herhangi bir konudaki yönelimlerini ifade etmektedir. Kişilerin tercihlerine göre yönelimlerinin belirlenmesi, pazarlama stratejilerinden, politik değerlendirmelere kadar uzanan pek çok farklı sonuca yol açabilmektedir (Öztürk, 2013: 140). Oscar Gandy (2011) de kişisel bilgilerin bireylerin tanımlanması, sınıflandırılması ve değerlendirilmesi için kullanıldığını ifade etmiştir. Yani, bir kişiyi diğerinden ayırt etmek ve aynı zamanda bireyleri diğerleriyle karşılaştırmak için kullanılır. Ayrıca kişisel bilgiler, güç sahibi aktörlerin belirli bir bireye ulaşması için de kullanılmaktadır. (Phillips, 2004’ten akt: Gandy, 2011). Shoshana Zuboff (2019), çalışmasında “gözetim kapitalizmi”nden bahsetmektedir. Ona göre gözetim kapitalizmi, insanların deneyimlerini, davranışsal verilere dönüştürmek üzere talep etmektedir. Şirketler, bu kişisel verilerin belli bir kısmını ürün veya hizmeti iyileştirmek adına kullansa da geriye kalan verileri, bireylerin daha

sonra ne yapacağı hakkında “tahmin ürünleri”ne dönüştürür. ‘Birçok şirket gelecekteki davranışlarımız üzerine bahis oynamaya hevesli olduğu için gözetim kapitalistleri bu ticaret operasyonlarından son derece zenginleşmiştir’ (Zuboff, 2019).

Bauman, *Küreselleşme* adlı eserinde, Süperpanoptikon’un, Panoptikon’un sibermekana taşınmış versiyonu olduğunu belirtmektedir. Kredi kartlarının her kullanımı ve satın alma eylemi ile artan veriler Poster’a göre bir “Süperpanoptikon” ile sonuçlanmaktadır (Bauman, 2010). Lyon (2006)’un da ifadesiyle, bilgisayar veritabanları, Panoptikon’u hapisane duvarlarından dışarı çıkartmakta ve dışarıdaki yaşamda özneler kurumsallaşmaktadır. Dolayısıyla artık gözetim gündelik yaşamda, çoğu zaman bireylerin farkında bile olmadıkları zaman ve mekânlarda gerçekleşmektedir. Söz konusu gözetim bazen rızaya dayalı olarak da gerçekleşebilmektedir. Byung-Chul Han, *Şeffaflık Toplumu* eserinde içinde yaşadığımız toplumun kontrol toplumu olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre bu kontrol toplumunun, kendine has ve özel bir biçimde panoptik bir yapısı vardır (tıpkı Süperpanoptikon gibi) ve günümüzdeki dijital panoptikonda kişiler, birbirleriyle temas hâlinde dirler. Yani iletişim ve bağ kurmak kolaydır. Bu modern panoptikonun en temel özelliği, panoptikon içindeki insanların soyunuyor ve kendilerini teşhir ediyor oluşudur. Han’ın ifadesine göre, dijital panoptikonda birey, dış güçlerin zorlaması sonucunda değil, kendi rızası ile soyunur. Ayrıca bu ortamlarda “özgürlüğe saldırı” şeklinde elle tutulur bir şey göstermek de mümkün değildir. Çünkü zaten kullanıcılar, kendi rızalarıyla dijital panoptikonun içerisinde bulunmayı, teşhirciliği ve şeffaflığı kabul etmektedir. Dijital panoptikondaki bireyleri “mahkûm” olarak nitelendiren Han, onların hem kurban hem de fail olduklarını belirtmektedir (Han, 2022).

Enformasyon toplumu, gözetim toplumuna evrilmiştir. Bireyler, postmodern özgürlüklere kucak açmak isterken, bir anda daima dikizlendikleri ve her hareketlerinin izlendikleri yeni bir dünya düzeninin içerisine hapsolmuşlardır (Dolgun, 2004: 55). Modernliğin insanlığa sunduğu fırsatlardan tam anlamı ile faydalanmadan, modern gözetim yöntemleri ile sürekli denetlenen bir toplum var olmuştur. Bazı durumlarda gözetleme gerekli olarak düşünülse de bireylerin özel hayatlarına müdahale edildiği sürece özgürlüğe engel olmaktadır. Öte yandan kişilerin mahrem olarak belirlediği sınırlar da kaybolmaktadır.

Modern toplumlarda akla gelebilecek çok fazla yol ile insanların yaşamı izlenebilmektedir. Alışveriş merkezlerindeki kameralar ve yollardaki MOBESE kameraları her an kayıttadır. Bireylerin en doğal haklarından biri olan özel yaşam gizliliği, modern gözetim ile sarsılmaktadır. Lokke (2020), cep telefonlarının da oldukça iyi bir gözetleme aracı olduğundan bahsetmektedir. Nitekim, bireyler sosyal medya hesaplarını cep telefonları ile kullanmakta, banka işlemlerini de artık mobil bankacılık adı verilen uygulamalardan yürütmektedir. Dolayısıyla bu uygulamalara kaydedilmiş olan bilgiler depolanmakta ve kullanıcılar hakkında dijital bilgi olarak saklanmaktadır. Toplumsal ve bireysel yaşamın neredeyse her alanında bu denli yoğun biçimde var olan gözetimin neticesinde dünyanın modern bir panoptikona dönüştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

İçinde bulunduğumuz modern çağın vazgeçilmezi olan sosyal medya mecraları, insanların kendilerine dair bilgileri ve göstermek istedikleri çoğu şeyi takipçileri ile paylaşabildikleri, onlarla iletişim kurabildikleri ve bedenlerini gösterebildikleri platformlardır. Sosyal medya kullanıcıları, kendi mahrem alanlarını bilerek veya bilmeyerek yok edebilmektedirler. Evlerini, bedenlerini, kısacası diğer kullanıcıların farkında olmasını istedikleri şeyleri görünür olma umuduyla bir ‘tık’ ile paylaşmaktadırlar. Han (2022), yine bu noktada teşhircilik toplumundan bahsetmektedir. Ona göre, günümüzde “var olabilmek” için “sergilenmiş” olmak gerekmektedir. Yani, sosyal medya kullanıcılarının paylaştıkları şeyler artık bir metaya dönüşmüştür ve sergi değerine sahip olmak için kendi kült değerlerini kaybetmişlerdir. Sergilenmiş olma ve dikizlemeye rıza gösterme sorunsalı başka araştırmacı ve düşünürler tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin, Chris Rojek, *Şöhret*’te medya yoluyla kişilerin kendi mevcudiyetlerini sahneye koyduklarını belirtir. Bu da beraberinde “sahicilik” tartışmasını getirmektedir (Rojek, 2003). Geleneksel medya yoluyla izleyicilerle buluşan şöhretlerin sunumu, artık dijital platformlarda da kendine yer edinmiştir. Kurgulanmış hayatlardan seçmeler

sunulan sanal ortamlar yalnızca mahremiyeti yok etmekle kalmamakta, aynı zamanda sahte kimliklerin ve sahte yaşamların oluşumunu da desteklemektedir. Örneğin, Dirağ (2019)'ın *Sosyal Medyanın Kara Kitabı* adlı çalışmasında "stalker"lığın yani görünmeden gözetlemenin ne derecede etkileyici ve bağlayıcı olabileceği, görüşme yapılan bir kişinin yaşadığı deneyim ile aktarılmıştır (2019: 111):

Erkek arkadaşımın eski sevgilisini çok fena kafama takmıştım, paylaşımlarını sürekli takip ediyordum. Anlamsız bir şekilde kıskanıyordum onu. Zaman geçtikçe kendisine karşı daha sıcak duygular beslemeye ve benden haberi olmasa da sanki bir arkadaşımış gibi hissetmeye başladım. Daha sonra erkek arkadaşımdan ayrıldım fakat eski sevgilisini halen takip ediyorum.

Burada, kişinin yaptığı açıklama her ne kadar zararsız olarak görünse de aslında kendisinin varlığından haberdar bile olmayan bir kullanıcının hayatını dikizleyerek onun hakkında her şeyi öğrenme çabası ve takıntılı olma durumu başka koşullarda tehlikeli bir olayın yaşanmasına da sebebiyet verebilir. Bu nedenle sosyal medya mecralarını kullanan bireylerin paylaşım yaparken, gönderileri kimlerin göreceği konusunda gizlilik ayarlarını düzenlemeleri önem teşkil etmektedir. Diğer yandan, kullanıcılar eğer fark edilmek ve izlenmek istiyorlarsa gizlilik ayarlarının pek bir önemi de kalmayacaktır. Nitekim, Özgül (2015), dijital platformların görme ve görülme üzerine kurulmuş olan bir sistemi tekrar tekrar ürettiğini vurgulamaktadır. Bu noktada Elihu Katz'ın Kullanımlar ve Doyumlar kuramı ile temelde neyi kastettiğini tekrar gündeme getirmek gerekmektedir. Medyanın güçlü etkilerinin olduğu düşünülürken Katz'ın kuramı farklı bir perspektif sunmuştur. Bu kuramda asıl soru ise "Medya insanlara ne yapar?" değil, "İnsanlar medya ile ne yapar?" sorusudur. Çünkü Kullanımlar ve Doyumlar yaklaşımına göre bireylerin psikolojik ve toplumsal kökenli gereksinimleri bulunmaktadır. Bu nedenle kişiler, kitle iletişim araçlarını kullanarak, ihtiyaçlarını karşılama eğilimi göstermektedirler (Yaylagül, 2006). Bu çerçeveden yola çıkarak düşünüldüğünde, modern toplumda dijital kaynaklar kullanılarak ihtiyaç giderilebileceği söylenebilir. Kendilerinin dikizlenmesine rıza gösteren birey, başkasını dikizlemekten de çekinmeyecektir. Neticede haz alacak ve tatmin olacaktır. Aslında sosyal medyayı ne ölçüde ve ne şekilde kullanacağına karar veren yine kullanıcının kendisidir. Nitekim dijital platformların olumlu özellikleri de bulunmaktadır; insan iletişimini her an mümkün kılar, uzakları yakın eder ve bilgiye erişimi kolaylaştırır. Bu nedenle yalnızca kişinin elinde olmayan gözetimi ele alarak sadece sosyal medya platformlarını yermek objektif bir perspektif sunmayabilir. Dolayısıyla, modern dönemde yoğunlaşan gözetimin önüne geçilemeyeceği de en azından dijital mecralarda dikizlemeyerek ve dikizlemeye rıza göstermeyerek kişilerin kendi mahrem alanlarını belirginleştirmeleri gerektiği fikrini hatırlatmakta fayda vardır.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Modernizm, ilk ortaya çıktığı günden bu yana insan hayatını ve toplumsal yaşamı değişim ve dönüşümlere uğratmıştır. Gözetim, aslında modernizm ortaya çıkmadan önce de var olan fakat modern yaşamların inşasıyla birlikte dönüşüme uğrayan kavramlardan biri olmuştur. İnsanlar, iktidarlar tarafından, yakın çevreleri tarafından veya hiç tanımadıkları kişiler tarafından gerek merak duygusuyla gerekse kontrol amaçlı gözetlenmişlerdir. Gözetim denildiğinde akla ilk gelen Bentham'ın tasarladığı Panoptikon'dur. Panoptikon, mahkumların kontrol altında tutulabilmesini sağlayan ve mahkumlarda daima gözetlendikleri hissiyatını oluşturan bir hapisane modelidir. Panoptikon'un bir üst evresi ise Sinoptikon'dur. Sinoptikon'da çoğunluk, azınlığı izlemektedir. Biri Bizi Gözetliyor veya Survivor gibi yarışma programları Sinoptikon için örnek olarak gösterilebilir. Sinoptikon evreninde kitle iletişim araçları aracılığı ile bireylerin davranışları ve bedenleri disipline edilmektedir. Banoptikon ise bir tür "ötekileştirme, dışlama, ayıklama, eleme"ye dayanmaktadır. Bireylerin kişisel profillerini çıkararak onları birbirinden ayırıştırır, olası bir tehlikeye karşı "tedbir" amacıyla suç işleyebilecek olan kişi veya grupları "ban"lar. Bir diğer gözetim kavramı ise Omniptikon olarak ifade edilmektedir. Omniptikon'da bireyler kendi rızalarına dayalı olarak, genellikle eğlence amaçlı gözetime kucak açmaktadır. Süperpanoptikon ise "her yerden gözetleme"nin mümkün olduğu bir sistemi ifade etmektedir. Panoptikon, sinoptikon ve omniptikon gibi kavramların özelliklerini de kendi bünyesinde barındıran Süperpanoptikon'da azınlık çoğunluğu izlerken, çoğunluk da azınlığı izleyebilmektedir.

Günümüzde modern toplumların bir parçası hâline gelen dijital platformlarda, gözetleme yöntemleri gelişmekte, kullanıcılar hakkındaki bilgilere çok daha kolay şekilde ulaşılmaktadır. Girdikleri sosyal medya mecralarında veya herhangi bir sitede dijital iz bırakan bireyler hakkında depolanan veriler, farklı amaçlar için kullanılabilir. Bazı sorunların önüne geçmek için gözetleme gerekli olarak görülebilir ancak bu, dikizlemenin her zaman iyi sonuçlar doğurduğu anlamına gelmemektedir. Çalışmada, Panoptikon Vakfı'nın 7 günah başlığı altında modern gözetim toplumunun hangi problemlere neden olduğundan bahsedilmiştir. Ele alınan sorunlar, gözetlemenin bireysel ve toplumsal yaşamı olumsuz yönde etkilediğini kanıtlamaktadır. Bu sebeple, yoğun bir gözetim altında olduğumuzun bilincinde olarak, kendi özel yaşam sınırlarımızı korumamız gerekmektedir. Gözetleniyor olmak, çoğu zaman bireyin elinde olmayan şekillerde gerçekleşmektedir ancak bazı durumlarda kişi kendi mahrem sınırlarını yok sayabilmektedir. Örneğin, içinde bulunduğumuz modern toplumda kişiler, görünür olmak için, ilgi çekmek için veya takipçi kazanmak için kişisel bilgilerini, bedenlerini veya fikirlerini kendi rızaları dahilinde diğer kullanıcılarla paylaşmaktadır. Birey, kendi özel hayatını kamuya açmaktadır. Dolayısıyla bu gözetim rızaya dayalı olarak gerçekleşmektedir.

Sonuç olarak, modern toplumlarda gözetimin çok farklı yöntemlerle ve pek çok farklı amaca hizmet etmek için gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Elinde gücü bulunduranların ve iktidarların, üzerlerinde hakimiyet kurmak istedikleri insanların yaşamını denetleme mekanizması olarak kullandıkları gözetimden kaçınabilmek oldukça zordur ancak teknolojik ilerlemeler sayesinde sınırları olmayan dijital bir Panoptikon evreninin var olduğu gerçeğini göz önünde bulundurarak, en azından bireylerin gönüllü olarak kabul ettikleri dikizleme ve dikizlenmenin önüne geçebilmek yine kişinin kendi isteğine bağlı olarak mümkün olabilir.

Etik Beyanı: Yazar çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer aldığını beyan etmektedir. Aksi bir durumun tespiti halinde Akademik İletişim Araştırmaları Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı: Yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Kaynakça

- Altıntaş, M.E. (2012). Bireycilik ve toplumculuk tartışmaları bağlamında değerler eğitimi yaklaşımları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 10(24), 31-52.
- Ankaralıgil, N. (2022). Süperpanoptikon, sinoptikon, gözetim toplumu ve dikizleme kültürü bağlamında reality showlar: hayatta kalma televizyon programları üzerine bir çalışma. *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, 8(31), 18-35.
- Apalı, Y. (2021). Michel Foucault'da iktidar ve güç. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 5(2), 290-304.
- Aslan Yaşar, G. (2011). Orta çağdan günümüze "modernite": doğuşu ve doğası. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 10-26.
- Aslan, S. ve Yılmaz, A. (2001). Modernizme bir başkaldırı projesi olarak postmodernizm. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(2), 93-108.
- Balcı, Ş. ve Kocaman, M.T. (2022). Panoptikondan banoptikona iktidar mekanizmasındaki dönüşüm. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 33-50.
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2019). *Akışkan modernite* (S. O. Çavuş, Çev.). İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Bauman, Z. ve Lyon, S. (2018). *Akışkan gözetim* (E. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayram, Y. (2007). Postmodernizm (Modernizm ötesi). *Baykara Dergisi*, Sonbahar (5), 37-39.
- BBC News Türkçe. (2013). 10 yıl önce ABD'nin sırlarını ifşa eden Snowden: Dönemin gözetleme teknikleri bugünküne kıyasla çocuk oyuncuğu. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/articles/cgr608rdd42o>
- Bentham, J. (2008). *Panoptikon gözün iktidarı*. İstanbul: Su Yayınları.
- Beriş, H. E. (2003). *Moderniteden postmoderniteye, siyaset*. M. Türköne (Ed.). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Bumin, T. (2005). *Tartışılan modernlik: descartes ve spinoza*. İstanbul: YKY.
- Chandler, D. ve Munday, R. (2018). *Medya ve iletişim sözlüğü* (B. Taşdemir, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Coşkun, İ. (2012). Modernliğin kaynakları: Rönesans üzerine bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(6), 45-46.
- Çakır, P. (2021). *Mahremiyet kavramı bağlamında üniversite öğrencilerinin benlik sunumu: Instagram örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Kastamonu.
- Çakır, P. ve Temir, E. (2022). Sosyal medyada benlik sunumu ve mahremiyet kavramı ile ilişkisi: Nicel bir araştırma. *Yeni Medya*, 2022(13), 205-228.
- Dalaylı, F. Ü. (2022). Sosyal Medya ve Mahremiyet: "You" Dizisi Çözümlemesi. *İletişim Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 84-97.
- Demir, Ş., Sesli, M. ve Yılmaz, V. (2008). Türk modernleşmesi: Eleştirel bir bakış. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (3)2, 77-90.
- Dinçer, F. (2008, 9 Mayıs). Kelimelerin tarihi: "'Rönesans" kelimesinin etimolojisi. Erişim adresi: www.blog.milliyet.com.tr/Blog.aspx?BlogNo=108612

- Dirağ, E. (2019). *Sosyal medyanın kara kitabı: etkileşim bağımlılığında mavi balina'ya*. İstanbul: Altıkırkbeş Yayın.
- Dolgun, U. (2004). Gözetim toplumunun yükselişi: enformasyon toplumundan gözetim toplumuna. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 55-74.
- Doyuran, L. (2013). Küresel yeni dünya düzeninde postmodern söylem. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 11-35.
- Electronic Froniter Foundation. (2023). Surveillance Self-Defense. Erişim adresi: <https://www.eff.org/>
- Evre, B. (2011). Geç modern veya post-modern bağlamda değişen siyasetin yeni biçimleri. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 65-75.
- Foucault, M. (2011). *Özne ve iktidar* (I. Ergüden ve O. Akınhay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gandy, O. (2021). *The panoptic sort: a political economy of personal information*. Oxford University Press.
- Giddens, A. (2018). *Mahremiyetin dönüşümü* (İ. Şahin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2018). *Modernliğin sonuçları* (E. Kuşdil, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Guenon, R. (1987). *Gelenek ve gelenekçilik* (M. Kanık, Çev.). İstanbul: Yedi İklim Yayınları.
- Gutek, G. (2001). *Eğitim felsefesi ve ideolojik yaklaşımlar* (N. Kale, Çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Gültekin, M. (2007). Georg simmel'in düşüncesinde modern toplum ve tüketim kültürü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(20), 229-245.
- Han, B. C. (2022). *Şeffaflık toplumu* (H. Barışcan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hatıpler, M. (2019). Modernizm ve post-modernizm arasında sosyal politika. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 410-424.
- Kaya, M. (2019). Zygmunt bauman ve akışkan modernite kuramına genel bakış. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(62), 1450-1455.
- Kavut, S. (2023). Dijital dönüşüm çağında gözetimin elektronikleşmesi: panoptikon'dan süperpanoptikon'a gözetim toplumu. *Communicata*, (25), 22-27.
- Kale, N. (1992). Hümanizm. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 25(2), 763-770.
- Karabağ, İ. (2015). Aydınlanma ideolojisinin dile yansımaları JC Gottsched ve JC Adelung'un dil üzerine düşünceleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 31-47.
- Kırılmaz, H. ve Ayparçası, F. (2016). Modernizm ve postmodernizm süreçlerinin tüketim kültürüne yansımaları. *İnsan ve İnsan Dergisi*, (8)35, 32-58.
- Kop, Y. (2004). Progressivizm ve progressivizme eleştirel bir yaklaşım. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (10), 270-288.
- Le Van Baumer, F. (2010). *Günah çıkarma çağı. Batı'ya yön veren metinler*, Cilt 2 içinde. A. Alatlı (Der.). Nevşehir: Kapadokya MYO Yayınları.
- Lokke, E. (2020). *Mahremiyet: dijital toplumda özel hayat* (D. Başak, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Lyon, D. (2006). *Günlük hayatı kontrol etmek gözetlenen toplum* (G. Soykan, Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Michelet, J. (1996). *Rönesans* (K. Berber, Çev.). İstanbul: MEB Yayınları.
- Möngü, B. (2013). Postmodernizm ve postmodern kimlik anlayışı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 27-36.
- Niedzwiecki, H. (2019). *Dikizleme günlüğü* (G. Gündüç, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Bitirim Okmeydan, S. (2017). Postmodern kültürde gözetim toplumunun dönüşümü: 'panoptikon'dan 'sinoptikon' ve 'omniptikon'a. *Çevrimiçi Akademik Bilgi Teknolojisi Dergisi*, 8(30), 45-69.
- Özdel, G. (2012). Foucault bağlamında iktidarın görünmezliği ve "panoptikon" ile "iktidarın gözü" göstergeleri. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 2(1), 22-29.
- Özdemir, Ş. (2020). Post- panoptikon çağı: gözetimin dijitalleşmesi ve çevrimiçi kimliğin gizliliği üzerine bir analiz. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 81-108.
- Özgül, G. E. (2015). Yanılsamalar labirentinde bir yanılsama olarak özne. Ö. Oğuzhan (Ed.). *İletişimde sosyal medya sosyal medyada etkileşim*. 83-107. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Özkan, D. ve Parladır, H. S. (2014). Modern toplumun oluşum sürecinde politika, toplum ve iletişim: modern ingiltere'nin ilk dönemi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13(4), 837-880.
- Özsevgeç, Y. (2017). Postmodernizm üzerine. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(54), 135-142.
- Öztürk, E. ve Çalıcı, C. (2018). Modern toplumda kimlik, "siber dissosiyasyon" ve "siber alter": teorik ve klinik bir yaklaşım. E. Öztürk (Ed.). *Ruhsal travma ve dissosiyasyon*. 39-47. Ankara: Türkiye Klinikler. 40.
- Öztürk, S. (2013). Filmlerle görünürlüğün dönüşümü: panoptikon, süperpanoptikon, sinoptikon. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (36), 132-151.
- Panopticon Foundation. (2023). Erişim adresi: <https://en.panoptikon.org/7-sins-surveillance-society>.
- Phillips, D. J. (2004) Privacy policy and PETS: The influence of policy regimes on the development and social implications of privacy enhancing technologies. *New Media & Society*, 6(6), 691-706.
- Sekulovski, J. (2016). Panopticon factor: privacy and surveillance in the digital age. *Project Innovative Ethics*, 1(9).
- Solmaz, M. (2020). Güncel gözetimi bauman'ın sosyal teorisinden hareketle anlamak. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 4(1), 1-10.
- Sucu, İ. (2011). Gözetim toplumunun karşı ütopya yüzü: iktidar güçleri ve ötekiler. *Atatürk İletişim Dergisi*, (2), 125-139.
- Şaylan, G. (2020). *Postmodernizm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sönmez, V. (2010). Auguste comte (1798-1857) pozitivizm (olguculuk). *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 3(3), 161-163.
- Şişman, M. (1996). Postmodernizm tartışmaları ve örgüt kuramındaki yansımaları. *Eğitim Yönetimi Dergisi*, 2(3), 451-464.
- Tezcan, M. (1993). Postmodernizm ve eğitim. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 26(1), 39-50.
- The Guardian. (2013). NSA Files: Decoded. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/world/interactive/2013/nov/01/snowden-nsa-files-surveillance-revelations-decoded#section/1>
- The Panopticon by Jennt Fagan, The New York Times. Erişim adresi: <https://www.nytimes.com/2013/07/21/books/review/the-panopticon-by-jenni-fagan.html>
- Timur, K. (2017). Kural Tanımayan Bir İdeoloji: Postmodernizm. *HİKMET-Akademik Edebiyat Dergisi. Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı*, Yıl 3, 1-9.
- Touraine, A. (2023). *Modernliğin eleştirisi* (H. U. Tanrıöver Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Turan, S. ve Esenoğlu, C. (2006). Bir meşrulaştırma aracı olarak bilişim ve kitle iletişim teknolojileri: eleştirel bir bakış. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(2), 71-86.
- Tümürtürkan, M. (2010). Gündelik Hayatın Gözetimi: "Panoptikon Toplumu". *Felsefe ve Toplum Bilimlerinde Diyaloglar*, 2(3), 1-19.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü. (2023). Değişim. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Türk Dili ve Edebiyatı. (2023). Erişim adresi: <https://www.turkedebiyati.org/sekuler/>
- Türkçe Etimoloji Sözlüğü. (2023). Rönesans. Erişim adresi: <https://www.etimolojiturkce.com/>
- Uluslararası Politika Akademisi. (2013). Edward snowden olayı. Erişim adresi: <http://politikaakademisi.org/2013/06/28/edward-snowden-olayi/>
- Vatandaş, S. (2019). *Postmodern dönemde kimlik ve sosyal medya*. İstanbul: Sekam Yayınları.
- Wiesner-Hanks, M. E. (2019). *Erken modern dönemde avrupa* (H. Çalışkan, Çev.). İstanbul: İş Bankası Yayınları. 101-634.
- Yaylagül, L. (2006). *Kitle iletişim kuramları*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yıldırım, M. (2010). Modernizm, postmodernizm ve kamu yönetimi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 703-719.
- Yılmaz, C. (2022). Rasyonellik. TÜBİTAK Bilim ve Toplum Başkanlığı. Popüler Bilim Yayınları. Erişim adresi: <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/rasyonellik>
- Yıldırım, G. (2019). *Gözetim toplumunda sinoptikon aracı olarak televizyon: tartışma programlarının söylem analizi*. (Yüksek lisans tezi). Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, M. (2020). Rönesans ve reformasyon. *KAREFAD, ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 184-210.
- Yılmaz, H. (2005). Gelenek, gelenekçilik ve gelenekselcilik. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1(3), 39-53.
- Yurdakul, H. (2020). Michel foucault, post-modernizm ve bilgi. Nasyon, *Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, (6), 14-32.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: the fight for a human future at the new frontier of power*. New York: Public Affairs.